

להקות יענים בחי"ב יוטבתה, 2008 (MathKnight, ויקיפדיה)

ישראל אהרני והיען הארצישראלי על היוזמה לגדל יענים בארץ ישראל

נחשד בזיוף עתיקות, ומסופר עליו שגידל יען בשבי. שמואל צבי הולצמן (1883-1960), היה יזם יליד ירושלים, שבין פעילויותיו היו יבוא של זני פירות אקזוטיים לארץ ישראל ורכישת קרקעות להתיישבות. על שמו נקרא לימים גוש עציון (הולץ בגרמנית - "עץ"). בתחילת המאה ה-20 הצליח הולצמן להבריח כמה אפרוחי יענים מאזור אתיופיה, ולאחר מסע תלאות הביאם דרך סודן לנמל פורט סעיד ומשם ליפו. מהפרטים ששרדו הוא גידל יענים בראשון לציון ואחר כך ברחובות ואף הצליח למכור מנוצותיהן ללקוחות באנגליה. על הידיעות על "ענף כלכלה חדש בארץ הקודש" שומעים גם בעיתוני התקופה, ניסיונות שהגיעו לקיצם עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

ישראל אהרני ומחקר היען הסורי

ישראל אהרני (1880-1946) היה חוקר ארצישראלי שתרום רבות למחקר הזואולוגי של ארץ ישראל וגם למחקר המדעי על היען, שגדל במרחב המדבר הסורי וחצי האי

היען הוא הגדול שבין העופות בימינו. שמו המדעי *Struthio camelus*, הוא נזכר במקרא בשם "בת יענה" ומכונה "נעמית" בלשון חז"ל. היען הסורי נחשב לקטן מבין שאר חמשת תתי המין של היענים הידועים באפריקה. תחום תפוצתו השתרע במדבריות המזרח התיכון בלבד, במרחב שבין המדבר הסורי לחצי האי ערב. על פי מקורות היסטוריים וארכאולוגים הוא היה נפוץ בעת העתיקה גם במישור החוף, הנגב וסיני. ביצי יענים שימשו כלי קיבול וקישוט במקומות קדושים לבני הדתות השונות, ונוצות יען שימשו לקישוט והתקיים בהם מסחר ער שבו נטלו חלק גם יהודים. תתי-מין זה (הנקרא לעיתים גם בשם היען הארצישראלי) נכחד בשליש הראשון של המאה ה-20.

בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20 יש מספר עדויות על גידול יענים לצורכי מסחר. העדות הראשונה היא על מוזס (משה) שפירא (1830-1884), יהודי מומר, שחי בירושלים והיה דמות סגונית ושנויה במחלוקת. הוא

אהרני בוחן ביצי יען בבית הנכות של בצלאל (אלבום יוסף אהרני, באדיבות אליהו הכהן)

לראות בית מבודד ולידו יען, סביר שמדובר בביתו של ישראל אהרני.

כשמונה אהרני לזואולוג של המחנה הרביעי על ידי ג'מאל פאשה, המפקד העליון, הוא נדרש לעבור ללבנון. את היענים נאלץ להמית ואת האדרים (פוחלצים) שלהם שלח לברון ליונל וולטר רוטשילד. על סמך פריטים אלה פירסם רוטשילד בשנת 1919 מאמר שבו הוגדר לראשונה היען הסורי כתת־מין חדש.

במסע מחקר שערך אהרני עם רעייתו יהודית במרץ 1931 במדבר באזור ג'וף שבצפון מזרח תימן, ניצודה יענה תוך כדי נסיעה במכונית. הפוחלץ שלה נמצא היום באוסף העופות של אהרני שבאוניברסיטה העברית. העדות האחרונה על היען הסורי היא משנת 1966 מאזור מעאן שבירדן.

המלצות לגידול יענים

בתכתובת שנמצאת בארכיון הציוני המרכזי (אצ"מ) נזכרים מגעים שנעשו לבדיקת היתכנות של גידול יענים בארץ ישראל לצורך שימוש בנוצותיהם לקישוט כובעי נשים אמידות שנהגו להתהדר בהן בחוגי החברה הגבוהה באירופה. היזם היה נחום קלוגמן מפיוטרקוב, פולין, כובען שעסק בייצור כובעי נשים יוקרתיים. ב־19 במאי 1925

ערב. בשנת 1910 הוא מצא לראשונה ביצי יענים במקום גרירתם בחיג'אז, ושלה אותם ללורד ליאונל וולטר רוטשילד (Lionel Walter Rothschild), שהיה בנקאי בריטי ממשפחת רוטשילד הידועה, בעל אוסף זואולוגי עצום מכל העולם ונחשב לאחד מגדולי חוקרי הציפורים בעולם. שנתיים לאחר מכן (1912) השיג אהרני נקבת יען מאזור מעאן שבדרום ירדן, ובנה לכבודה כלוב גדול בביתו ברחובות. וכך תאר את ה"נעמית" שלו:

והנעמית שלנו, המיוחדת למדבר מזרח ארצנו, שונה לא מעט מן הנעמיות השוכנות במדברות אפריקה ובמדבר תימן. גם ביפי נוצתה עולה הנעמית שלנו על כל אחיותיה דרות ארצות אחרות. ועוד מעלות רבות לה, שאין לשאר הנעמיות בנות-מינה, על כלן יחושה הגדול, שהיא "רק שלנו", ושתארה תאור נחמד ושלם בתכלית השלמות. ("דבר", 13.12.1935)

משה סמילנסקי (1874-1953), סופר ואיש ציבור ידוע שהתגורר ברחובות, סיפר על ההתרגשות שאחזה את המושבה עם הבאת היען:

והיום בו הביא את 'בת היענה' היה יום חג לצעירים וביחוד לילדים ואהרני היה מוכרח "להלחם" ממש עם ה'מזיקים' הקטנים, שהתפרצו אל 'החיות' שלו, אבל הוא אהב גם את ה'חיות' הללו, את ילדי המושבה. ("הארץ",

22.10.1946)

זמן קצר לאחר מכן קיבל אהרני מקצין טורקי בדמשק יען זכר במתנה, ואף הוא הובל למושבה רחובות. כמשך ארבע שנים אהרני ובני משפחתו גידלו את היענים בביתם ובמהלך זמן זה הוא ערך תצפיות רבות ותיעד את אורחות חייהם של היענים. פינת החי של בית משפחת אהרני הפכה למוקד עלייה לרגל ומכל בתי הספר בארץ הגיעו לחזות באטרקציה. גם הצייר נחום גוטמן מתאר באחד מסיפוריו בעיתון "דבר לילדים" (במדור "בימי החופש הגדול או תעלומת הארגזים" דבר לילדים, ג' / 18, ה' אלול תרצ"ז) כיצד הגיע כגימנזיסט לרחובות בחופשת הקיץ לחפש עבודה. לסיפור הוא צירף איור של המושבה ובה ניתן

היען ברחובות (איור: נ' גוטמן, מתוך: "דבר לילדים", ג' / 18, ה' אלול תרצ"ז)

חשיבות נוספת של מכתב זה, המתפרסם כאן לראשונה, הוא בכך שאהרני נותן בו תיאור מפורט שלא מופיע בשום מקום אחר של התכונות היחודיות של תת-המין הייחודי של היען הסורי שנכחד מארץ ישראל וסביבותיה. המכתב מופיע בכתב ידו של אהרני כשהוא מנוקד ובגרסה מודפסת (אצ"מ L51\1790 מספר 791).

רחובות, כ"ב מאי, 1925
לכבוד

הנהלת אפ"ק בתל-אביב וביפו

א.נ.

שלוש שנים גדלתי זוג יענים שהשגתי במדבר דרום ארצנו. הבאתים אפרוחים וכשגדלו הוכרחתי להמיתם, כי לא היה לי כמה להאכילם (זה היה בימי המלחמה). עתה נמצא הזוג הזה (היען והיענה) בבית הנכאת של לורד רוטשילד אשר בטרנג (כשעה מלונדון).

אני גדלתם אמנם רק לשם התבוננות מדעית, אולם מה שאוכל להודיעכם הוא די מעניין לאדם הרוצה להתעסק בענף החשוב ורב הערך הזה ואבקשכם לשם לב לדברי, והיה זה שכרי:

1) האפשריות מצד הטבע – מכיון שבמדבר ארץ ישראל שוכן היען של ארץ ישראל (*Struthio camelus syriacus Rothschild*) הרי מובן הוא מאלי, שאקלים ארצנו ושל שאר התנאים (הטופוגרפיים ואחרים) מתאימים לו.

2) חשוב מאד מאד הוא מבחר המינים שעל המגדל לשם לבו אליהם, כי בזה עקר ההצלחה. וכל המגדלים שמו תמיד לב לבררה (selection) לאשרנו הרב, הנהו המין שבארץ ישראל – המין הטוב מכל שנים עשרה המין הקיימים ביום הזה בעולם – ביחס לטיב הנוצות. אין מין בעולם היכול להתחרות עם המין שלנו ביפי צבען של הנוצות (נוצות הזכר הן פלן fancy-feathers), רכותן, רחבן ודקות קניהן (stalk). ההבדל שבין המין שלנו, של מדבר ארץ ישראל והמין הסודני, שגדל אחד האכרים פה (מין העומד על המדרגה הששית ביחס לטיב הנוצות) הוא כהבדל האור מן החשך. וכשאדם משקיע כסף, הרי טוב להתעסק במין המבחר.

3) עוד תכונה מצינת את המין שלנו לטובה בכל מיני היענים הקיימים בעולם. ממקורות לא מעטים צומחות אברות כפולות (Doppeltchrong federn) משרש אחד ובזה מבטל מיננו את הכתוב על היענים בכלל בספרי המדע. יש איפוא, שמספר אברותיו – שהן היקרות ביותר כידוע – עולה (משנת חייו השלישית ואילך) ברבע או גם

כובע מנוצות יען, 1904-1905 (אלבום ויקטור חיים אלישר, ארכיון התמונות של יד בן-צבי)

הוא פנה לנחום התשבי, מנהל המחלקה למסחר ותעשייה של ההנהלה הציונית (הזרוע הביצועית למימוש החלטות הקונגרס הציוני), לקבלת פרטים לגבי מציאותם של כפות תמרים גדולים ומחרים בארץ ישראל, וכן על קיומו של בית חרושת שמתמחה בעשיית כובעים מהם. הבקשה השנייה הייתה לבדיקת אפשרות לגדל יענים לצורך נוצות. הוא מזכיר את הניסיון הראשון של הולצמן ותוהה האם יש פרטים לגבי תוצאות אלה:

האם ידועים לכ' (בורדו) תוצאות הניסיון הזה? האם חושב כ' כי ניסיון כזה אם יעשה מחדש יביא לידי הצלחה בענף של גדול בנות-יענה לשם השגת נוצותיהן? האם יתאים לכך אקלים הארץ ובאיזה אזור יתאים האקלים ביותר?

(ארכיון הציוני המרכזי, תיק 791)

המכתב הועבר עוד באותו יום לטיפול הגורמים העסקיים בחברת אנגליה פלשתינה בע"מ (אפ"ק), משם הועברה בקשה לאהרני להעביר מידע על הניסיונות שנעשו בעבר ברחובות, להביע את דעתו על האפשרויות לפיתוח ענף כלכלי של גידול יענים וכן לתת הערכה תקציבית לכך. אהרני מיהר להשיב תשובה מקצועית ומפורטת שנסמכה על ניסיונו. הוא מסר שתת-המין הסורי המקומי הוא האידיאלי בשל התאמתו לאקלים הארץ ובשל איכותן המשובחת של נוצותיו (יופיו, רכותן, רוחבן ודקות קניהן). לדבריו למרות הנוצות הארוכות והרחבות של היען המקומי, גופו קטן ולכן הוא דורש מעט מזון וסכנתו פחותה מהיענים האפריקנים.

ראש יען מפוחלץ עם פתק בכתב ידו של אהרני (צילום: עוזי מז, אוספי הטבע הלאומיים באוניברסיטה העברית בירושלים)

היען בפסיפסים ביזנטיים בארץ ישראל

יענים וסל עם ביצי יען בכנסיית פטרה, ירדן (Bernard Gagnon, ויקיפדיה)

יען בפסיפס הציפורים מקיסריה (צילום: ענת אביטל)

היען הוא הגדול מבין העופות וממדי גופו הובלטו גם בפסיפסים: הרגליים גבוהות, שריריות ועבות, הזנב קצר, הצוואר ארוך וכפוף, הראש קטן, המקור עבה והעיניים בולטות. באזור ארץ ישראל התגלו עד כה שלושה פסיפסים מהתקופה הביזנטית שעליהם מתוארים יענים:

♦ פסיפס הציפורים מקיסריה, שנמצא בחצר של בית אמידים גדול של משפחה נוצרית ומתוארך לסוף המאה השישית או לתחילת המאה השביעית לספירה.

♦ אחד מלוחות הפסיפס מבית הכנסת בחוקוק, המתוארך למאה החמישית לספירה, ומתאר תהלוכת בעלי חיים העולים אל תיבת נוח וביניהם מופיע זוג יענים.

♦ פסיפס מכנסייה בפטרה בירדן, שעליו תיאור של זוג יענים משני צידי סל (קלתוס)

שבו הונחו לקט ביצי יען גדולות סדורות בקפדנות. ריכוזים של קליפות ביצי יען וקליפות מעוטרות נמצאו בחפירות ארכאולוגיות שונות, החל מהתקופות הפרהיסטוריות. העדויות לשימוש בביצי יען מלמדות על ניצול היענים באמצעות ליקוט ביצים מיענים שחיו בטבע או מיענים שגודלו בתנאי שבי. במחקרי על הופעת עופות בפסיפסים בארץ ישראל, עולה שכחמישים אחוזים מהעופות שתוארו היו עופות ששימשו לתועלת האדם. מקומם החשוב בפסיפסים מלמד כנראה על הרצון להציג לראווה את היכולות החקלאיות המתקדמות של ניצול עופות הבר. הפסיפסים שימשו גם כמדיה להעברת מידע ולתיאור רמת החיים הגבוהה של בעלי המבנה האמידים. ובכל מקרה העופות תרמו ליופיו ולצבעוניותן של רצפות הפסיפס.

ד"ר ענת אביטל – מדריכת טיולים ומרצה.

לעיון נוסף

1. ג'י מגנס ואחרים, "סיפורי המקרא ברצפת הפסיפס של בית הכנסת בחוקוק: דו"ח ביניים לעונות 2011-2017", קדמוניות 156, 2018, עמ' 66-74.
2. Z. T. Fiema et al. The Petra Church, Amman, 2001.

בשליש על מספר אברותיהם של המין הסודני או המינים האפריקאים בכלל.

(4 במין של ארצנו מתחיל הזכר (היען) להשחיר – כבר מן הנשל (mue) הראשון, זאת אומרת מן החדש העשירי להתבקעו מתוך הביצה. ומכיון שהנוצות השחורות עולות בטיבן על הנוצות האפורות, הרי מובן גם מבחינה זו היתרון של יעננו אנו על יעני אפריקא.

(5 למרות מה שנוצות מיננו ארוכות ורחבות מנוצות כל המינים שבאפריקא – קטן גופו מגופם. בזה שתי מעלות חשובות מאד: א' מעוט כמות האוכל אינו מילתא זוטרא; ב' פחיתת סכנת הנפשות לגבי אדם המתהלך עם היענים, כי תמיד קל לשלוט בחי קטן יותר מבחי ענקי.

(6 בתור בן-אקלימנו אין הוא ירא את כל החליפות שבאוויר ארצנו. גדולו מבחינת בריאות הגוף בטוח בו, איפוא, מבכל שאר המינים.

(7 אני הרגלתי את נעמיתתי לאכל – מלבד חטה ושעורה כל מה שהעונה מביאה: רג'לה, זבנח (בערבית), עלי זנזלה (!), עלי צנון, כרוב ועלי כל שאר מיני ירקות וצבר בלי קוצים.

(8 טוב לשלוח אדם למדבר ולהביא משם ביצים ל"הפריחן" במדגרה.

ברגשי כבוד

חתום: י. אהרני

חברת אפ"ק השיבה לנחום קלוגמן שהסכום של 4000 לירות שהוא ייעד למיזם יוכל להספיק רק לניסיונות המדעיים ולא להקמת תשתית לענף חלוצי חדש שיש בו סיכון כלכלי. במכתב אחר מ־6.9.1925 אפ"ק דחתה את הפנייה של נחום קלוגמן למיזם המיזם בטענה שאומנם היא מסייעת לפיתוח יוזמות חדשות, אך כבנק אינה משקיעה כספים בהן באופן ישיר.

סוף דבר

במסגרת המיזם להשבת חיות המקרא לארץ, הוכאו בשנת 1973 לחי-בר יוטבתה כמה אפרוחי יענים מאתיופיה, אך הנסיונות להשיבן לטבע כשלו. בראשית שנות השמונים של המאה ה־20 התחדש גידול היענים בארץ ישראל כענף כלכלי. היענים הוכאו לארץ מדרום אפריקה על ידי מייק וצופיה ואן חרבנברוך לחווה שהוקמה באזור עין הבשור. על בסיס מרכז רבייה זה הוקמו חוות נוספות בישראל ובהם תאגיד "צמח" של קיבוצי עמק הירדן לצורך שיווק בשר, עורות, נוצות וכלים. כיום נותרה פעילה רק "חוות אל היען" שבצפון הנגב המשמשת כאתר תיירותי בלבד. ♦

לעיון נוסף

1. ד' עמר, מסורת העוף, נוה צוף תשס"ד, עמ' 171 - 190.
2. ר' צוונג, "החולם על גבי היען", עת-מול 107 (פברואר 1993), עמ' 11-14.